

Nyíregyházi civilek szovjet fogságban – A polgári lakosság 1944. november 2-i elhurcolása

SIMON Gábor

Inhabitants of Nyíregyháza in Soviet captivity: Deportation of the civilian population on 2nd November 1944

1944. október 6-án kezdetét vette az alföldi páncéloscsata, a Malinovszkij marsall által irányított 2. Ukrán Front fő célkitűzése az volt, hogy a kettészakítsa a német Dél-Hadsereg-csoportot, majd észak-északkelet felé fordulva a Debrecen–Nyíregyháza–Csap vonal elfoglalásával, a 4. Ukrán Fronttal közösen bekerítse és megsemmisítse az Észak-Erdélyben harcoló magyar 2. és német 8. hadsereget, valamint a Kárpátokban elhelyezkedő 1. magyar hadsereget. A szovjet Vörös Hadsereg erői 1944. október 19-én elfoglalták Debrecent, 21-én pedig birtokba vették Nyíregyházát. A várostól már csak 60 km-re északkeletre feküdt Csap, az utolsó komolyabb vasúti és közúti csomópont, tiszai átkelővel. Amennyiben Csap a szovjet csapatok kezére kerül, akkor a korábban említett német–magyar erőket is bekerítik, ennek megakadályozására bontakozott ki 1944. október 22-én a német–magyar egységek ellentámadása, ennek keretében a németek október 26-án visszafoglalták Nyíregyházát. A 2. Ukrán Front fő célját ezáltal nem tudta elérni, a város pedig végérvényesen csak 1944. október 31-én került a szovjet csapatok kezére.

Ugyanezen a napon a szovjet városparancsnok utasítására Nyíregyháza városának ideiglenes tanácsa kiáltvány formájában szólta a város civil lakosságához. Ebben többek között felszólították a lakosokat, hogy haladéktalanul térjenek vissza a Nyíregyházán lévő lakóhelyükre, és minél tevékenyebben vegyenek részt a békés városi élet újbóli beindításában. A kiáltvány megtette hatását, és egyre többen tértek vissza a városba, hogy kivegyék részüket az újjáépítésből. Az embereknek különösen megnyugtatóan hatott, hogy a kiáltvány szerint a szovjet városparancsnok garantálja mindenki személyi és vagyoni biztonságát, illetve, hogy a szovjet fél nem kíván beleszólni továbbiakban a városi élet működésének mikéntjébe.

1944. november 2-án azonban a szovjet Vörös Hadsereg erői megkezdték a civil lakosság – azon belül is a férfiak – összegyűjtését, hasonló események történtek egyébként 1944–1945 folyamán az egész ország területén. A polgári személyek tömeges elhurcolásának háttérében több indíték állhatott, a hadifogoly-létszám kiegészítése, etnikai tisztogatás, illetve a német nemzetiségű – vagy annak nyilvánított – személyek internálása. Nyíregyháza és térsége esetében a tragikus 1944. november 2-i események indokaként a hadifogoly-létszám kiegészítését jelölhetjük meg, melynek alapvetően – ahogy a téma olyan kiemelkedő hazai kutatói, mint Stark Tamás és Bognár Zsolt is rámutattak – két indítéka lehetett, egyrészt a legfelsőbb szintről jövő utasítás, amely előírta, hogy az egész ország területén össze kell gyűjteni mindazokat a férfiakat, akik 1941-óta katonai szolgálatot teljesítettek. Nyíregyháza esetében a másik indíték a valószínűsíthetőbb, amely a magasabb szovjet katonai egységek parancsnokainak helyi szintű, önálló döntéseihez kapcsolódott. Mivel a 2. Ukrán Front erőinek nem sikerült elérniük fő hadműveleti céljukat, az Észak-Erdélyből és a Kárpátokból visszavonuló német–magyar egységek bekerítését és megsemmisítését, a hadműveletek sikertelenségét és komoly veszteségeit a szovjet fél az ellenséges erők valóságosnál nagyobb létszámával magyarázta, amit később a hadifoglyok számával is alá kellett támasztani. A nyíregyházi és környékbeli lakosság 1944. november 2-án éppen ennek esett áldozatául.

KIÁLTVÁNY

Nyíregyháza népéhez!

A szovjethadsereg városparancsnoka rendelkezése a város lakossága maga köteles gondoskodni a rend és a tisztaság helyreállításáról, a vagyon- és személyi biztonság megőrzéséről.

A városparancsnok rendelkezésére

minden fegyver és lőszer beszolgáltatandó és akár a saját, akár a német hadsereg által visszahagyott vagy harc közben elhagyott fegyver és minden hadfelszerelési tárgy összegyűjtendő és a városparancsnoknak beszolgáltatandó.

A városparancsnok rendelkezése, hogy:

1. Városi rendőrségi szervezetünk.
2. A város utcai, közterei, középületei és magánlakásai sürgősen megtisztítandók és rendezendők.
3. **Hadifegyvereket, lőszeranyagokat, robbanóanyagokat, valamint fegyveranyagokat.**
4. Minden utcán vagy magánlakásban megfigyelendő a behatolás szigorúan tilos, mert a szovjethadsereg rendtartási alakulatai legújabb technikai fegyverrel felszerelt.
5. Minden kereskedő és iparos nyomban köteles üzlete, műhelye és üzeme rendezettséghez fogni, hogy határ nap múlva üzembé helyezhessék legyennek.

A város lakossága haladéktalanul térje vissza hajlékba.

A város parancsnok mindenki személyi és vagyonbiztonságát biztosítja saját rendtartó közegeink és az utcákon lesznek a akik egyéni kezdeményezésből szerelem érte elsősorban a szovjethadsereg rendtartó járőreikhez, ilyennek hián sajátrendtartó közegeinkhez forduljon.

A jelen kiáltványt a szovjethadsereg városparancsnoka által kinevezett és bevezetett ideiglenes városi tanács bocsátja ki azzal, hogy a győzedelmes szovjethadsereg városparancsnoka megnyugtató ígéretet tett arra, hogy saját életünk és biztonságunk mielőtt rendezésbe beavatkozni nem kíván, s egyetlen, de szigorú követelése az, hogy hadviselésük érdeke ellen senki ne véstsen.

Felkérjük rombadúlt és kifosztott városunk népét, hogy magát ehhez tartva, városunk megmentése és munkásságunk munkájában minden erejével volnék egyet dolgozzon.

Felhívjuk a rendőrség tisztáit, hogy haladéktalanul sürgősséggel jelentkezzenek a városban.

Felhívjuk a hivatalos és önkéntes tisztokat, hogy nyilvántartásba vették vegyet ugyanakkor haladéktalanul jelentkezzenek a városban.

Felhívjuk minden férfit, aki a közbiztonság szolgálatában résztvenni kíván, hogy haladéktalanul jelentkezzen a városban. Ha kellő számú önkéntes jelentkező nem volna, bevonás utján fogunk a szükséges létszám eléréséig gondoskodni.

A későbbiekben minden teendőről vagy falragasz útján, vagy a meg indítandó újság és dobszó útján fogjuk városunk népeit tájékoztatni.

Kelt Nyíregyházán, 1944. október 31.

IDEIGLENES VÁROSI TANÁCS

Nyíregyháza végleges felszabadításának első napján készült ez a plakát a helyi nyomdában, amit Murczkó Károly készített.

Nyíregyházán az foglyok összefogdosása többféleképpen történt, a civil lakosság egy részét egyszerűen az utcákról szedték össze, másokat munkahelyükről, munkavégzés közben vittek el a szovjet katonák. Ki kell emelnünk a 250–300 fő vasutast, akiket a vasúti pályaudvar térségéből hurcoltak el, illetve a 24 fő nyíregyházi postást, akik az 1-es posta épületének helyreállításakor kerültek szovjet fogságba. A begyűjtésnél az otthonok sem nyújtottak menedéket, mivel számos nyíregyházi lakost lakásából hurcoltak el, helyenként néhány helybeli lakos tevékeny részvételével. Mások önként jelentkeztek, mivel a szovjetek folyamatosan azt hangoztatták, hogy pusztán csak néhány napos munkáról lesz szó, amely után mindenki hivatalos dokumentumokat fog kapni. Nyíregyháza esetében az egyik ilyen ígért munka a Sóstói-erdő területét érintő fakitermelés volt, hogy a szovjet műszaki egységek helyre állíthassák a németek által felrobbantott tokaji Tisza-hidat.

1. Nyíregyháza város ideiglenes tanácsának 1944. okt. r 31-i felhívása (KOPKA 1969. alapján)

A foglyok gyülekeztetése a város több pontján egymással párhuzamosan történt: a városháza épülete előtt, a mai kozák lovas-szobornál, a református templomban, illetve a Friedmann-telepen (ma: Kertváros) található fűszerüzlet elkerített udvarában. A foglyokat a város több pontján felállított gyűjtőhelyekről a nap végén a megyei bíróság börtönébe kísérték át. Másnap, 1944. november 3-án a hajnali órákban kb. 2300 civil foglyot a börtön Bujtos utcai kijáratánál felsorakoztatva, fegyveres kíséretükkel együtt, gyalogmenetben indították el Debrecenbe. A menet 1944. november 3-án este 8 óra körül érkezett meg a hajdúsági megyeszékhelyre, majd november 4-én reggel a nyíregyházi elhurcoltakat a debreceni Pavilon Laktanyában szállásolták el. 1944. november 19-én a foglyokat bevagonírozták, és útnak indították a Szovjetunió felé. A vasúti szállítmány először a foksányi (Focşani, Románia) elosztótábornál állt meg, az embereket azonban a tábor zsúfoltsága miatt nem szállították le a szerelvényről. Egy napos várakozást követően, a szerelvény ismét elindult, és 1944. december 6-án érkezett meg a moldvai Bălți (Moldovai Köztársaság, más néven Moldávia) városban felállított táborba. A nyíregyházi foglyok egy része, a különböző járványos megbetegedések miatt, már 1944-1945 folyamán már Bălți-ban meghalt. Az életben maradtak számára azonban nem az itteni tábor jelentette a végső állomást, mivel már 1945-1946-tól a Szovjetunió különböző területeire szállították őket, hogy az ott végezzenek fizikai munkát. Így kerültek nyíregyházi foglyok többek között a mai Moldávia fővárosa, Chişinău (más néven Kisinyov), illetve az ukrainai Donyec-medence legfontosabb városa, akkori nevén Sztalino (Doneck), területén felállított táborokba, de többeket közülük az uráli Nyizsnij Tagil, vagy a Grúziában fekvő Szuhumi területén működő táborokba szállították.

Szabolcs és Ung k.e.e.vármegyék főispánja.

4274. /1945.sz.

H i r d e t m é n y .

Az 1944. november 2-án Nyíregyházáról elvitt polgári foglalkozásu egyének kimutatásairól a másolt példányok hivatalomban fekszenek.

E kimutatások a következő 10. csoportban vannak:

- 1., vármegyei tisztviselők és alkalmazottak,
- 2., városi tisztviselők és alkalmazottak,
- 3., rendőrök, tűzoltók,
- 4., postások,
- 5., papok, tanítók, tanárok, orvosok,
- 6., villamosvillalati alkalmazottak,
- 7., M.Á.V. alkalmazottak,
- 8., földművesek,
- 9., iparosok, kereskedők,
- 10., egyesfoglalkozásuak.

Miután az e tárgyban Budapesten eljáró küldöttség az elvittek hazahozatalához bizonyos reményt kapott, de a személyazonosság pontos ellenőrzéséhez szükséges lenne az elvittek szülőnyjának, születési évének, feleségének születési neve és gyermekei számának ismerete, e kimutatások kiegészítendőek.

Felhívom azért az 1., 2., 3., 4., 5., 6. és 10. alatt felsoroltak hozzátartozóit, hogy f. hó 20-án d.e. 9-d.u. 2 és d.u. 4-7 óra között,

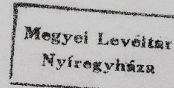
a 7., és 8., alattiak hozzátartozóit pedig, hogy f. hó 21-én ugyanezen időben,

míg a 9., alatt említettek hozzátartozóit, hogy f. hó 22-én ugyanezen időben a városháza szociális ügyosztályánál, /emelet 7. ajtó/ jelentkezzenek, a szükséges adatokat adják meg, hogy az így kiegészített kimutatást f. hó 23-án felterjeszthessem.

Nyíregyháza, 1945. június hó 18. napján.

Főispán.

dr. E/S.,

2. Szabolcs és Ung k. e. e. vármegyék főispánjának hirdetménye
(SzSzBML Polgármesteri iratok (V. B. 77.) I.51/1945, 4274/1945.)

A deportálásokat követően, a megye és a város vezetősége minden követ megmozgatott azért, hogy mielőbb lépések történjenek a „málenkij robotra” elvittek ügyében. Egyrészt a foglyok hazahozatalának, és hátramaradt családtagjaik segélyezésének érdekében, folyamatosan kapcsolatban álltak az országos szervekkel, másrészt pedig megkezdték a Nyíregyházáról elhurcoltak összeírását. Közvetlenül az 1944. november 2-i eseményeket követően, november első felében készült el az első – még kézzel írt – névjegyzék, amely 105 elhurcolt nevét és foglalkozását tartalmazta. 1944 végétől, 1945

elejétől pedig – a hozzátartozók jelentkezésével, illetve a helybéli pártok közreműködésével – újabb és újabb nevek kerültek fel a „málenkij robotra” vittek listájára. Az elhurcoltak összeírásában a legkomolyabb lépést a Fegyverszüneti Ellenőrző Bizottság 1945. március 18-án kelt 26. számú rendelete jelentette, amely a „Vörös Hadsereg által elszállított” személyek regisztrálásáról határozott. Az összeíráshoz szükséges kérdőíveket minden egyes érintett településnek megküldték, ezekre a kérdőívekre kellett felvezetniük a területükről „elszállított” személyek adatait. A Nyíregyháza számára kiküldött kérdőívekre 1088 személy – köztük 12 nő! – adatait vették fel.

A Fegyverszüneti Ellenőrző Bizottság rendelete alapján elkészült és kitöltött kérdőíveket, valamint a politikai megbízhatóság igazolására vonatkozó iratokat, az 1945. december 18–22. között készült összeírásokkal együtt, amely az 1945. november 25-ig haza nem tért katonai- és polgári foglyokat regisztrálta, Fazekas János polgármester végül 1946. március elején terjesztette fel Szabolcs vármegye főispánjának. A szovjetek állításaival szemben azonban az adatlapok kitöltésének semmi köze nem volt a továbbra is fogságban lévő foglyok elengedéséhez, azok szabadon bocsátását a dokumentumok semmilyen mértékben sem befolyásolták.

A kenyérkeresők hiánya komoly megpróbáltatást jelentett a csonkán maradt családok számára, ezért 1944 decemberétől, vagy 1945 januárjától megindult a családok kisebb mértékű segélyezése. A megítélt támogatások folyósítása azonban rendszerint csak komoly késéssel történt meg, mivel maga a megye és a város is csak késve jutott hozzá az országos szervek által kiutalt összegekhez. Ezért a legkülönbözőbb forrásokból próbálták az elhurcoltak hozzátartozóit segíteni, gyűjtést rendezett például a helyi újság, a Szabad Nép, melynek felhívására 1945 szeptemberére közel 79 ezer pengő gyűlt össze a jótékony cél érdekében. 1945. október 31-én és november 1-jén gyűjtést rendeztek a város Északi és Déli Temetőjének bejáratánál, melynek során több mint 213 ezer pengőt sikerült összegyűjteni. Hasonló céllal vetettek ki különadót minden nyíregyházi szórakozóhelyre 1945. december 13–23. között, ezzel újabb 350 ezer pengőt lehetett segélyezésre fordítani. 1946-tól valamelyest javult az elhurcoltak hozzátartozóinak helyzete, mivel a nekik szánt juttatásokat a korábbiakhoz képest zavartalanabban tudták kézhez kapni. Bár a pénzüsszegek nélkülözhetetlen segítséget jelentettek a családoknak, de nem pótolhatták távol lévő szeretteiket, akik közül dr. Fazekas Árpád számításai alapján összesen csak 120-an, azaz a teljes létszámnak mindössze 5%-a térhetett haza.

FORRÁSOK

Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (SzSzBML), Nyíregyháza, Főispáni iratok (IV. B. 401.)
Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (SzSzBML), Nyíregyháza, Polgármesteri iratok (V. B. 77.)
Szabad Nép c. napilap 1945–1946. évfolyama
Dr. Fazekas Árpád interjúja Benke Lászlóval (<http://www.mzsk.hu:8123/?docId=106025>)
Dr. Fazekas Árpád szíves szóbeli közlése

BIBLIOGRÁFIA

DR. FAZEKAS ÁRPÁD: *Elhurcoltak. Nyíregyháza 1944–1948*. HATÁR-SZÉL Kft., Nyíregyháza, 1989
ILYÉS GÁBOR (szerk.): *MÁLENKIJ ROBOT. A nyíregyházi elhurcoltak*. Városvédő Egyesület, Nyíregyháza, 2010
KOPKA JÁNOS: *Negyedszázada történet: Visszaemlékezések Nyíregyháza felszabadulására*. Szabolcs Megyei Lapkiadó Vállalat, Nyíregyháza, 1969
SZÁMVÉBER NORBERT: *Páncélosok a Tiszántúlon. Az alföldi páncéloscsata 1944 októberében*. Paktum, Budapest, 2002

GULÁGKUTATÓK

NEMZETKÖZI TÁRSASÁGA

NEMZETKÖZI KONFERENCIÁJA

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MAB SZÉKHÁZ, MISKOLC, ERZSÉBET TÉR 1.
2012. ÁPRILIS 11. SZERDA 9.00-18.00

Fővédnökök:

Holczinger Ferenc SJ Igazgató Úr - Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium, Miskolc

Molnár Péter Elnök Úr - Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzatának Képviselője az Oktatási, Kulturális, Turisztikai, Ifjúsági és Sport Bizottság elnöke

- ◆ 2012. április 11. Délelőtti szekció
9.00–10.00 Regisztráció.
10.00–10.40 Megnyitó, köszöntések.
10.40–11.00 Várdy Béla: A Gulág megszületése, kifejlődése és mibenléte.
11.00–11.20 Vladimir Rott: Ne felejtünk! Visszaemlékezés a Gulágra.
11.20–11.40 Bognár Zalán: Sztálin 1944. december 16-ikai határozatának végrehajtása a Kárpát-medencében.
11.40–12.00 Tatjana Guszarova: Egy család utazása Gulág-országban az 1940-es évek végén és az 50-es években.
12.00–12.20 Barabás László: Gulág és málenkij robot.
12.20–12.40 Stark Tamás: Magyar civilek elhurcolása a Szovjetunióba, különös tekintettel a budapesti deportálásokra.
12.40–13.00 Várdy Huszár Ágnes: A Gulágról hazajötték visszaemlékezései, mint történelmi források
13.00–13.30 Vita, hozzászólások
- ◆ 2012. április 11. Délutáni szekció
15.00–15.20 Molnár D. Erzsébet: Kárpátaljai magyarok a donbácsi munkaszolgálaton
15.20–15.40 Murádin János Kristóf: Málenkij robot – Kolozsváriak szovjet fogságban (1944–1948) 15.40–16.00: Máthé Áron: A szovjet fogság képe a kommunista diktatúra idején
16.00–16.20 Kunt Gergely: „A kommunisták azért nehezelték rám, mert Hitler idején nemzeti szocialistának vallottam magam” – avagy egy világkép és mozdítórugói
16.20–16.40 Simon Gábor: Nyíregyháza és a Gulág
16.40–17.00 Majorszki András: Ondiak (Zemplén m.) kényszermunkán a Szovjetunióban (1945–1947)
17.00–17.20 A Gulág-szeminárium legjobb dolgozata
17.20–18.00 Vita, hozzászólások, a konferencia zárása

Kísérő rendezvények:

- ◆ 2012. április 12. csütörtök 9.30-11.00
Helyszín: Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium (Miskolc, Fényi Gyula tér 2-12.)
Szent Ignác épület, Fényi Gyula terem
Programok: Előadások, műhelybeszélgetés a Gulágról, Várdy Huszár Ágnes és Várdy Béla professzorok Duquesne Egyetem, Pittsburgh, USA; Tatjana Guszarova, Lomonosov Egyetem, Moszkva, Oroszország
Kamarakiállítás: Szovjet fogságban – Emlékek Dr. Gyermekek László rabságának idejéből (Budapesti Történelmi Múzeum kiállítása, tablókön)
- ◆ 2012. április 13. péntek 16.30-18.00
Helyszín: Nyilas Misi Ház, Léway József Közművelődési Egyesület (Miskolc, Kossuth u. 17.) Oratórium
Program: Gulyás Gyula filmrendező előadása. Részletek Gulyás Gyula „Málenkij robot” (1987-1989) című dokumentumfilméből. Beszélgetés a rendezővel.

Rendező intézmények:

GKNT

Gulágkutatók Nemzetközi Társasága <http://www.gknt.hu>
Miskolci Egyetem BTK Történelm-tudományi Intézet
<http://bolcsesz.uni-miskolc.hu>, <http://tortenelemszak.uni-miskolc.hu>
Fényi Gyulai Jezsuita Gimnázium és Kollégium www.jezsu.hu
Léway József Közművelődési Egyesület <http://www.nyilasmsi.hu>
MTA MAB Történettudományi Munkabizottság <http://mab.mta.hu>

MTA
MAB